

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1741

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369546628

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369546628>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546628>

LOG Id: LOG_0079

LOG Titel: Caput Quadregesimum Secundum. Aurantium Sinense. Lemon Manis Tsjina. - XLII. Hoofstuk. Sineese Oranje Appel-Boom

LOG Typ: chapter

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT QUADRAGESIMUM
SECUNDUM.*Aurantium Sinense. Lemon Manis
Tsjina.*

HI fructus a quibusdam ex plebe Amboinica indigeni habentur, sed melius est, si cum cæteris Aurantia Sinensia vocentur ob sequentes in primis rationes.

Hæc arbor paulo altior est ac præcedens, ramis erectis, coma autem in rotundum extensa est & amplior: Folia sunt angustiora & acutiora quam antecedentis, tres quatuorve pollices longa, glabra, raris costis donata, odoris priori similis. Pars cordata transversum quoque digitum longa, sed adeo angusta, ut vix cordis forma dignosci possit, sed paulo latior est quam *Limonis Martinici*: Juniores furculi longas & angustas gerunt spinas, in adultis vero arboribus nullæ conspiciuntur.

Fructus duplicem habet formam, in una enim arbore mala majora sunt quam in altera: Majora enim sunt instar præcedentis arboris vel paulo minora, sphaerica, excepto quod prope pedunculum tuber appareat, & superius compressa sint cum fovea inpressa. Reliqua corticis pars glabra est, sed plurimis foraminulis vel poris pertusa, satis vero crassius est hic cortex, fungosus, & facile a carne separari potest, externe ex viridi nigrescit, licet fructus sit penitus maturus; estque porro amarus, sulphureus, & fortissimi odoris, sique frangatur, talem emittit vaporem.

Si hæc mala fuerint decerpta, & aliquod per tempus fuerint deposita, una parte ita lutescunt ac si vera aurantia forent, si vero in arbore matura & penitus sint crocea, exsucca censentur atque inutilia, quæque justam plerumque non acquiescere magnitudinem, sed ita decidunt. Caro horum interna omnino eadem est cum illa Hispanicorum Aurantium, in plurima segmenta divisa, quæ omnia in orbem sibi mutuo junguntur, & in centro parvam formant cavitatem, sique usurpetur hic internus globus seu decorticatum malum, caute depurandum est a ficca sua lanugine, quæ amara est: Dein facile singula separari possunt segmenta & comedi: Medulla hæc interna est fulva, semi-pellucida, saporis dulcis, cum pauca vinositate: Officula ejus seminalia sunt paulo oblonga, rotunda, & solida.

Altera horum Malorum varietas est paulo minor & glabrior, ab utraque parte compressa, magis æmulans Hispanica Aurantia, externe minimis foraminulis seu porulis pertusa, cortice tenui culmum circiter crasso, qui facile itidem separatur, ejus caro est instar antecedentis, hæcque species in arbore magis lutescit, sique deponantur parum, hæc mala penitus crocea sunt ac vera Aurantia: Hæc arbores in Amboina non sunt fertiles, saltem non omni anno dant fructus, atque arbores jam adultas esse oportet, antequam fructus producant, locum amant planum, Soli bene expositum, unde illarum, quæ in Amboinensibus frigidis crescunt montibus, fructus lente maturefcunt, suntque plerumque acidi: Arbor ipsa non admodum senescit, sed sæpius acidum exstillat succum, & copiosum exsudat gummi, tumque per unum alterumve annum plures fert fructus, qui plurimi etiam in arbore lutescunt, ac dein perit arbor. Hocce malum vix præveniri potest, sed per aliquod retardari tempus, si nempe arbor ista perforetur, ut superfluum exstillet succus, alii autem ingentem ferreum transfigunt clavum per truncum.

Nomen. Latine *Aurantium Sinense*: Belgice *Sinefe Appels*. Malaice *Lemon Manis Tsjina*, quod nomen ultimæ seu minori speciei optime convenit, quum in Sina frequenter crescat, & a Sinensibus saccharo condita ubique transmittatur. Quidam vero, uti dictum fuit, hocce fructus vocant mala dulcia Amboinensia, præsertim primam speciem, quam Amboinenses plurimum in suis colunt montibus. Portugallis dicitur *Laranja*; Hispanis *Naranja*, sed Indis Portugallis *Limondoce*. Verum hujus generis Latinum nomen est *Malum Aureum*, & *Hespericum*, unde quidam putant

Tom. II.

Po-

XLII. HOOFSTUK.

Sineese Oranje Appel-Boom.

DEze vruchten werden by eenige van het gemeene volk op Amboina voor inlands gebouwen, maar men doet beter, dat menze met de meeste part Sineese Appels noemt, en zulks om de navolgende redenen.

De boom is wel zo hoog, als de voorgaande, met regt over eind staande takken, de kruin wat ronder, en meer uitgebreid. De bladeren zyn wat smalder en spitzer dan de voorige, drie en vier duimen lank, gladt, met weinig ribben, van reuk als de voorige; het bert is mede een dwers vinger lank, maar zo smal, dat men qualyk de gedaante van een bert bekenen kan, doch echter nog wat breeder als aan de Lemoen Martin. De jonge scheuten hebben mede lange en ranke doornen, maar aan de volwassene boomen ziet men der geene.

De vrucht is van tweederlei gedaante, want de eene boom draagt grooter Appelen als de andere: Zynde de grootste bykans als de voorgaande, of wat kleinder, regt rond, behalven datze by den steel een hult hebben, en van vooren wat plat zyn, met een kuiltje; de rest van de schel is wel effen, maar met veele merkelyke gaatjes, of poris bezet, redelyk dik, voors, en laat zig ligt van het vlees afstrekken, van buiten blyftze swart-groen, als de voorige, al isse ook geheel ryp: wyders bitter, swavelig, en zeer sterk van reuk, in 't breeken een damp van haar gevende.

Deze Appelen, wanneeze zyn afgeplukt, en een tyd lang leggen, werden aan de eene zyde zo geel als Oranje Appels, maar die aan den boom geheel geel werden, acht men droog, en ondeugende, en die ook gemeenelyk baar volkomen grootte niet bekomen, maar zo afvallen. Het binnenste vlees is geheel en al, als dat van de Spaanse Oranje Appels, te weten, in veele sneetjes verdeelt, die alle in de ronde tegens malkanderen staan, en in de midden een kleine bolligheit maken, en men moet deze binnenste bol of geschilden Appel wel ter degen zuiveren van hun droge wolachtigheit, om datze bitter is: Daar na kan menze van malkander trekken, en ieder deeltje in 't byzonder eeten, het binnenste merg is rood-geel, half doorschynende, zoet van smaak, met een kleine wynnachtigheit, de zaat-korrels zyn een weinig lankwerpig, rond, en digt.

De tweede soorte van deze Appelen is wat kleinder, en effender, van onder en boven plat, en de Spaanse Oranje-Appelen wat nader bykomende, van buiten met zeer kleine poris of gaatjes als gepickeert, met een dunne schelle, pas een stroo-balm dik, die zig ook ligt laat afstrekken: Het vlees is als dat van de vorige, deze soorte werd wat geelder aan den boom, en zoze wat leggen, geheel geel als regte Oranjen. Deze boomen draagen in Amboina niet veel wel, immers niet alle jaaren, en het moeten al volwassen boomen zyn, eer zy beginnen vruchten te krygen, zy willen een vlakke grond hebben, en wel ter Zonne staan, dies der genen, die in 't Amboinsche koude gebergte wasschen, haare vruchten langzaam rypen, en meest zuur blyven, by komt ook tot geen grooten ouderdom, maar begint dikwils een zuur zap uit te tramen, en veel gom uit te sieten, dragende een jaar of twee, buiten gewoonte veele vruchten, die ook meest aan den boom geel werden, en daar op gaat by uit. Deze plage kan men qualyk voorkomen, maar wel een tyd lang verachten, namentlyk als men een gat in den stam boort, en daar door een party overtollig zap doet uitloopen: Zommige slaan ook wel een groven yseren spyker in den stam.

Naam. In 't Latyn *Aurantium Sinense*, na 't Duits *Sinefe Appels*, op Maleys *Lemon Manis Tsjina*, welke naam de laatste en kleinste soorte best of naast toekomt, om dat die in Sina veel waft, en door de Sineezen geconft zynde, over al vervoert werd: Zommige, als gezegt, noemenze Amboinsche zoete Appels, inzonderheit de eerste soorte, die de Amboineesen veel in haer gebergte havenen, of cultiveeren: Op Portugees *Laranja*: Op Spaansch *Naranja*, maar op Indiaans *Portugees Limondoce*. De regte Latynse naam van dit geslacht, is *Malum Aureum*, en *Hespericum*, waar van zommige me-

nen

Pomum Aurantium & *Italicum Pomeranfi* derivatum esse. Ego vero puto cuncta hæc nomina ortum suum duxisse a nova Græca voce *νεραντιον*, & hoc ab Arabico *Nerang*, vel Persico *Naring* seu *Naran*, quo hunc denotant fructum, quam vocem sine dubio Occidentales Æthiopes olim in Hispaniam induxerunt, quod postea in *Naranfa* degeneratum fuit. Novi vero Latini nominis originem ignorantes dicunt *Aurantium*, quod melius cum aureo colore & nomine *Pomi Aurei* quadrat: Javanis dicitur *Djerroc Lecki*, Macassaribus *Lemo Songalèa* h. e. Limones Sinenfes, Amboinensibus vero *Maffuffu*. Sinenfibus *Tyng-Cam*.

Romani cuidam Palladio honorem & gloriam tribuerunt, quod primum Asiatica Citria & Limonia mala in Italiam adduxerit, hocque de illis fructibus forte verum est, de Aurantiis vero nequiquam, quum nomen *Hesperium Pomi* satis declaret, ex occidentalibus mundi partibus provenisse, ac præterea, quum Orientalia, ac præsertim Indica aurantia ab Hispaniis & Occidentalibus nimium differant tam foliatura, quam colore fructuum viridi, inde & facile concludendum est, neque Occidentalia Aurantia ex Orientalibus, neque e contra Orientalia ex occidentalibus, ac multo minus utraque hæc per artem & insitionem Citriorum esse producta vel propagata.

Locus. In omnibus fere Orientalibus insulis reperitur, uti in Java, Celebe, & Moluccis, usque in Amboinam.

Ufus. Plurimum cruda eduntur hæc mala calidioribus diebus, ad stomachum refocillandum, sed optime vacuo conducunt stomacho. Chineses in sua patria elegantissimos sphaericos habent fructus ex secunda specie, qui vulgaribus minores sunt, quos totos saccharo condiunt, ac quasdam hisce incidunt fissuras, planosque comprimunt forma majoris disci, in quibus nulla vel pauca admodum observatur amarities, quique plenis ollis ex Sina in alias transferuntur regiones: Chineses Javam inhabitantes simili illos condiunt modo, sed non ita eleganter saccharo obducere norunt ac in Sina hoc fit. Eadem quoque mala Chineses isti in alias transferunt terras penitus ficca, & inter chartas conservata, quæ gratissima sunt agris.

nen Oranje-Appel, en het Italiaanse Pomeranfi gederiveerd zijn: maar ik oordele, datze allegaer afkomstig zijn van het nieuwe Grieks Nerantion, en 't zelve van 't Arabische Nerang, of het Persiaanse Naring, of Naran; waar mede zy deze vruchten benoemen, en het welk de Westersche Moren buiten twyffel eertyds in Spanjen zullen gebragt hebben, en daar men dan Naranfa van gemaakt heeft; maar de nieuwe Latinisten, des woords oorspronk niet verstaande, maken daar van Aurantium, om dat het beter met de gout-verwige couleur, en den naam Pomum Aureum zoude overeenkomen, op Javaans Djerroc, Lecki, op Macassaars Lemo Songalèa, dat zijn Sineeze Lemoenen; op 't Amboins Maffuffu. Op Sinees Tyng-Cam.

De Romeinen hebben eenen Palladius de eer toegeschreven, dat hy de Asiatische Citroenen, en Lemoenen voor de eerstemaal in Italiën zoude gebragt hebben, en dit kan van die vruchten wel waar zijn, maar van de Oranje-Appels geensints, om dat den naam Pomum Hesperium genoegzaam uitwyft, datze uit de Westersche deelen des zweerelts oorspronkelyk zijn, en ook, om dat de Oriëntaalsche, inzonderheit de Indische Oranjen, te veel van de Spaansche en Westerse verschillen, zo aan bladeren, als aan de groenheit van de vrucht. En waar uit men dan ook ligt besluiten kan, dat nog de Westersche Oranjen van deze Oostersche, nog ter contrarie de Oostersche van de Westersche, en veel min alle beide, door konst van Enting van de Citroenen voortgebragt zijn.

Plaats. Men vindtze bykans door alle de Oostersche Eilanden, als Java, Celebes, en de Moluccos, tot in Amboina toe.

Gebruik. Zy werden meest rauw gegeten, by betedagen, om de mage te ververschen, doch zy passen best in een lege mage: De Sineezen hebben in baar Land, van de tweede soort, zeer fraye ronde Lemoenen, een slag kleinder, dan de gemeene, dieze weten geheel te confyten, doende maar eenige sneden daar in, en drukkenze dan plat neer, in de gedaante van een groote schyf, en waar in men ook geen, of immers gants weinige bitterheit gewaar werd, werdende ook met gebeele potten vol uit Sina na andere plaatzen vervoert: De Sineezen op Java woonachtig maken dezelve insgelyks, doch konnenze zo wel niet candalisfeeren, als in Sina geschieft: Van dezelve Lemoenen brengen de gemelde Sineezen ook uit baar land eenige, die geheel gedroogt zijn, en tusschen pampier bewaart worden, vallende zeer aangenaam voor zieke luiden.

EXPLICATIO

Tabula Trigesima Quarta,

Quæ ramum exhibet *Aurantii Sinenfis*, quod *Lemon Manis Tsjina* Malaice vocatur.

A. *Juniorem* denotat ramum *spinis* armatum.

B. *Fructum separatim*, & majori expressum specie, ut melius dignoscatur.

OBSERVATIO.

Malus Aurantia Sinenfis vocatur hæc arbor a *Jonstone* in *Dendrol.* p. 26. & in *Sloan. Catal. pl. Jam.* p. 211. & *Aurantium* Sinenfe a *Ferr.* in *Hesper.* p. 430. estque illa, quæ *Malus Aurantia humilis* a *Casp. Bauh.* in *Pinac.* p. 436. apud *Plukn.* in *Almag.* pag. 238. vocatur, & *Mala Aurantia Sinenfia* a *Valent.* in *Histor. simpl. reform.* pag. 212. & in *Amboin. descript.* pag. 189. quæ porro convenit cum illa, quæ *Malus Aurantia regia*, dulcis, *Zeylanica* vocatur in *Thef. Zeyl.* pag. 39. &c.

UYTLEGGING

Van de vier-en-dertigste Plaat,

Dewelke vertoont een Tak van de *Sineese* zoete Appelen, die *Lemon Manis Tsjina* op Maleits genaamt wert.

A. Wyft aan een jonge Tak met zyn doornen nog bezet.

B. Een afgezonderde vrucht, en grooter verbeelt, op datze beter onderscheiden zoude kunnen werden.

AANMERKINGE.

Deze boom werd *Malus Aurantia Sinenfis* genaamt van *Jonston* in zyn *Dendrol.* pag. 26. en by *Sloan.* in de *Catal.* van de *Jamaise* planten pag. 211. en *Aurantium Sinenfe* van *Ferr.* in zyn *Hesperid.* pag. 430. en is die boom, die de laage Oranjeboom van *Casp. Bauh.* in zyn *Pinax* genaamt wert, als mede by *Plukn.* in *Almag.* p. 238. en *Mala Aurantia Sinenfia* van *Valent.* in *Histor. simpl. reform.* p. 212. en gemeene Sineese Appel van *Valent.* in de beschryving van *Amboin.* p. 189. welke verders dezelve is, die *Malus Aurantia regia dulcis Zeylanica* genaamt werd in myn *Thefaur.* *Zeylon.* pag. 39. &c.

